

Пилип СЕЛІГЕЙ

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: Selihey@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9433-0972>

ЛЕКСИЧНЕ НОРМУВАННЯ ТА КУЛЬТУРОМОВНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ОЧИМА ЕТИМОЛОГА (зауваги, роздуми, оцінки)

Стаття порушує питання фаховості культуромовних рекомендацій, критеріїв лексичного нормування, оцінки слів як прийнятних чи неприйнятних з огляду на їхнє походження — питоме чи запозичене. У річищі тенденції до розподібнення з російською мовою автори культуромовних настанов закликають уникати мовних одиниць, спільних з російською мовою, і заступати їх відмінними відповідниками. Показано, що ця тенденція поширюється не лише на справжні росіянізми, а й на слова східнослов'янського, спільнослов'янського й навіть індоєвропейського походження. Їх помилково усвідомлюють не як питомі українські, а як накинуті російські. Підкреслено необхідність розмежовувати при нормуванні справжні та позірні росіянізми.

З іншого боку, в українській мові з'являється дедалі більше полонізмів. Цей процес не може бути оцінений суто схвально чи суто критично. На думку автора, полонізми можуть бути рекомендованими до вжитку, якщо дають змогу замінити стале словосполучення однослівним відповідником або замість неслов'янського запозичення вжити відповідник з питомими морфемами. На критичну оцінку заслуговує практика, коли полонізми пропагуються як нібито «занедбана» чи «репресована» українська лексика.

Звертається увага на те, що в культуромовних публікаціях деколи неправильно розуміють явище калькування: не як поелементний переклад, а як непотрібне, механічне запозичання взагалі. Підкреслено, що доречно застосоване калькування є продуктивним засобом розбудови лексики на питомих засадах. Деякі частотні українські слова виникли саме як удалі словотвірні кальки. Нинішня боротьба з недоречним калькуванням обмежена лише кальками з російської мови й мало поширюється на сумнівні семантичні кальки з англійської.

Ключові слова: культура мови, критерії нормування, лексичне нормування, етимологія, росіянізм, полонізм, англізм, запозичення, калькування, семантична калька.

Цитування: Селігей П. Лексичне нормування та культуромовні рекомендації очима етимолога (зауваги, роздуми, оцінки). Мовознавство. 2024. № 4. С. 3–24. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-337-2024-4-001>

Citation: Selihey P. (2024). Leksychne normuvannia ta kulturomovni rekomendatsii ochyma etymoloha (zauvahy, rozdumy, otsinky) [Lexical standardization and usage recommendations through the eyes of an etymologist (comments, reflections, evaluations)]. *Movoznavstvo*, (4), 3–24. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-337-2024-4-001>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

Мало в яких країнах питання мовної культури викликають такий гострий інтерес, як в Україні. Звичайні мовці жваво цікавляться лексичними та граматичними помилками, їх непокоїть поява неологізмів та англізмів, вони гнівно засуджують ужиток покручів-росіянізмів, засилля суржику і, навпаки, радісно вітають повернення «призабутих», «занедбаних», «репресованих» слів і висловів. А деякі контroversійні теми, як-от зміни в правописі чи нові фемінативи, розбурхують затяжні суперечки, справжні «мовні баталії». Якщо в минулі часи проблеми культури мови порушувалися переважно на сторінках навчальної та науково-популярної літератури, у засобах масової інформації (газети, журнали, радіо, телебачення), то нині ареною їх гарячого обговорення став передусім інтернет, зокрема соцмережі, відеохостинги.

Підвищена громадська увага до норм української мови зумовлена, ясна річ, значним розширенням кола її активних носіїв. Оскільки українською дедалі частіше говорять і пишуть ті, для кого вона не є першою (рідною), відбувається посилення інтерференція, що неабияк розхитує літературний стандарт. Постійну увагу до культури мови підживлює також мовоцентричність української культури, наше традиційно шанобливе, ледь не сакральне ставлення до слова.

Значення культуромовної діяльності важко переоцінити. Популяризація мовних норм дає змогу кожному стати носієм бездоганного, вишуканого, зразкового мовлення. Саме таке мовлення загал усе більше сприймає як ознаку належності до елітарних верств. З одного боку, без масового володіння літературною мовою не може бути справді освіченої, висококультурної нації. З другого, — ефективно виконувати роль державної українська мова зможе, лише якщо її норми стануть надбанням якнайширшого кола носіїв. Без цього вона не матиме гідного майбуття. Звідси зрозуміло: культура мови була, є і буде життєвою потребою всього українського суспільства.

Завдяки неослабній кодифікаційній роботі наших мовознавців чіткіше окреслилися й зміцнилися мовні норми різних рівнів. На сьогодні рядові мовці забезпечені практично всім, що потрібно для вправного, віртуозного, а головне — безпомилкового володіння літературною мовою. Викладачі-словесники у школах і вишах чимало зробили для прищеплення мовних норм своїм вихованцям. Їхня непроста й, слід визнати, не завжди вдячна праця варта захоплення та пошани.

Здобутки галузі безперечні. Однак вони не усувають потреби в критичному самоаналізі, свого роду «внутрішньому аудиті». У нашому фаховому колі маємо не тільки тішитись успіхами, а й виявляти проблеми та прогалини, говорити про вразливі місця та больові точки, пропонувати можливі альтернативи. Практики культури мови, занурені в «емпірично приземлений» матеріал (правила та помилки, норми та порушення), не завжди відчують необхідність піднятися над конкретикою, щоб переглянути й осучаснити теоретичні засади своєї галузі. Література ж з культури мови (а це численні підручники, посібники, порадики, довідники, словники, навчальні програми) рідко коли отримує об'єктивні, незамовні рецензії, хоч буває дуже відмінною за рівнем і якістю. Тим часом без професійної конструктивної критики культуромовна діяльність починає мовби обертатися в замкненому колі, вичерпуючи себе, або й тупцювати на місці, захлинаючись від браку нових ідей і підходів. Критичний аналіз потрібен не для того, щоб знецінювати здобутки галузі, а щоб обмірковувати її пріоритети, шляхи вдосконалення, перспективи розвитку.

Справа ускладнюється тим, що за умов демократії та свободи слова на теми культури мови, крім фахівців, охоче розважають і ті, хто має професійний досвід у суміжних галузях словесності (журналісти, письменники, перекладачі, літредактори), і ті, хто не є спеціалістом з мовних питань, а часом узагалі не має філологічної освіти (фахівці з природничих дисциплін, різні блогери, просто пересічні мовці). Як тут не згадати слова одного з персонажів Є. Плужника: «Де українців два, там і лінгвістів двоє» [Плужник : 348]. Дехто вважає себе незаперечним авторитетом у цій сфері, хоча свої судження й оцінки, нерідко категорично-безапеляційні, спирає лише на власні смаки, вподобання, забобони, суб'єктивно забарвлені погляди та примхи («мені це не подобається», «у нашому селі я такого не чув», «моя бабця так не казали», «то калька з російської, а це справжнє українське слово» і под.). У результаті виходить, що культуромовна оцінка впливає не з лінгвістичних знань, не з фахового аналізу, не з узагальнення діяльності всієї мовної спільноти, а з власних вузькоглядних уявлень, з особистого мовного досвіду, часто вельми поверхового й обмеженого.

Тим часом варто пам'ятати: галузь культури мови — не сфера аматорства, а розділ лінгвістики. Її рекомендації та настанови повинні відповідати вимогам до наукового знання, тобто бути об'єктивними, обґрунтованими, доказовими, а також бути результатом застосування спеціальних лінгвістичних методів. У нашому випадку це означає: оцінюючи нормативність (ступінь нормативності) певної мовної одиниці, слід спиратися на критерії нормування — «ознаки, на підставі яких за одними фактами мови визнають статус літературної норми, а іншим у цьому відмовляють» [Пилинський : 283].

Серед цих критеріїв, нагадаємо, вирізняють: 1) історичний (традиція вжитку в писемних стилях); 2) системний (відповідність мовній системі); 3) авторитетний (апробованість у творах літературних класиків); 4) перспективний (відповідність тенденціям мовного розвитку); 5) частотний (регулярна відтворюваність у мовленні освічених носіїв); 6) національний (питомість походження); 7) естетичний (відповідність засадам мовної естетики); 8) територіальний (міра поширеності в ареалі мови); 9) виражальний (здатність мовної одиниці заповнювати семантичну прогалину, вдовольняти якусь комунікативну потребу); 10) суспільний (схвалення з боку мовної спільноти).

Обґрунтовуючи конкретну норму, в ідеалі бажано застосовувати всі перелічені критерії в комплексі. Утім, на практиці це радше виняток, ніж правило, адже таке застосування нерідко вимагає спеціальних студій з необхідністю опрацьовувати великий масив фактів. Автори культуромовних рекомендацій часто полегшують собі справу тим, що обмежуються лише одним критерієм, скажімо, фактом уживаності мовної одиниці у творах художніх класиків XIX–XX ст. Аргумент, звісно, поважний, та зaledве достатній. Значно рідше до уваги беруть не один, а кілька критеріїв. Так, нормативність числівника *дев'ятдеся́т* О. Д. Пономарів обстоював тим, що слово побутувало в староукраїнській мові, добре збереглося в народних говорах, зафіксоване в текстах класиків, авторитетних словниках, наявне в інших слов'янських мовах (західних і південних), а головне — відповідає системі мови (модель кількісних числівників на *-деся́т*) [Сучасна... : 68; Пономарів : 60].

Необхідність урахувувати цілу низку критеріїв нормування призводить до того, що навіть фахівцеві буває «важко визначити, де проходить межа між явищами, що потребують або ж, навпаки, не потребують нормативно-

го закріплення <...>» [Тараненко 2015 : 241]. Адже критерії нормативності можуть не тільки доповнювати один одного, а й суперечити один одному: мовна одиниця частотна, але не відповідає системі мови; питома, але не знаходить суспільного схвалення; перспективна, але суперечить канонам мовної естетики тощо.

На нашу думку, щоб зняти «конфлікт критеріїв», доцільно визнати їхню ієрархічність: два-три критерії приймаємо як головні, провідні, обов'язкові, а решту — як факультативні, другорядні, допоміжні. Мовна одиниця вноrmовується та кодифікується, якщо відповідає всім провідним критеріям і кільком другорядним. До провідних ми віднесли б системний, виражальний і суспільний критерії. Такий, здавалося б, вагомий критерій, як частотний (статистичний), може виступати головним при нормуванні мов зі стабільним становищем. Для мов же, що зазнавали (зазнають) лінгвоциду або надмірного чужомовного тиску, критерій цей, напевно, слід віднести до факультативних [Фаріон : 16].

Так само й історичний та авторитетний критерії попри свою утрадиційненість навряд чи можуть претендувати тепер на статус провідних. Адже будь-яка мовотворчість неминуче виходить за рамки нормативного: це новаторство, для якого в мові ще не існує відповідної норми. Якщо ж усе нове скрупульозно міряти цими двома критеріями, чимало блискучих знахідок довелося б залишити за облавком літературної мови на тій підставі, що «у Шевченка такого немає», «так ніхто не каже», «де ви таке чули» тощо. У результаті ми відмовили б мові в праві на зміни, перетворивши її на застиглий, скам'янілий, мертвотний утвір, несприйнятливий до ініціативи та новаторства. Щоб літературна мова могла крокувати в ногу з часом, не відстаючи від розвою суспільства, яке обслуговує, у ній повинні постійно виникати нові слова та вислови. Відхилення від норм і правил — це, по суті, шлях формування нового в мові, потужний стимул її поступу. Для осучаснення мови «позитивне» нормопорушення в кінцевому підсумку вельми корисне.

У світлі проблеми критеріїв нормування далі спробуємо проаналізувати, чи завжди правильно в практиці культури мови застосовують національний критерій. Наскільки слушними можна вважати деякі поширені нині рекомендації щодо вжитку або невжитку мовних одиниць через їхнє походження — питоме чи запозичене.

Упродовж останніх десятиліть на нормування української мови посилено впливає тенденція до її розподібнення з російською. Автори культуромовних настанов закликають уникати окремих слів, висловів, навіть морфем, спільних з російською мовою, і заступати їх відмінними, хоч і не завжди власне українськими, відповідниками. На практиці згадана тенденція часто-густо втілюється в настанові добирати слова та вислови «від супротивного», за принципом несхожості на російські: «з двох варіантів уживаємо той, котрого нема в російській» (не *башта*, а *вежа*, не *учбовий*, а *навчальний*, не *вирішити проблему*, а *розв'язати проблему*). Таку орієнтацію можна було б укласти в рамки не лише національного критерію (перевага питомого перед запозиченим), а й суспільного (неприйняття росіянізмів з боку активної частини мовної спільноти). Проте оскільки «відросійщення» набрало таких масштабів, фактично виникають підстави говорити про ще один стихійний критерій нормування — «щоб не так, як у російській».

Як відомо, в умовах тривалої бездержавності й диглосії українська мова великою мірою розвивалася в тіні російської. Українців ненав'язливо захо-

чували, а деколи й прямо спонукали дотримуватися принципу «мінімальних розходжень» — віддавати в мовленні перевагу одиницям, спільним з російською мовою (не *відсоток*, а *процент*; не *рудий*, а *рижий*; не *цікавити*, а *інтересувати*). У результаті вжитку активізовувалися спільні для обох мов елементи, а ті, якими українська відрізнялася від російської, відходили на периферію з виразною тенденцією до архаїзації.

Тож нині, коли в добу Незалежності постала потреба долати катастрофічні наслідки інтерференції, боротися із засиллям примітивного суржику, орієнтацію на «відросійщення» ми сприймаємо як природну й виправдану. Утім, вона наче знову змушує нас щораз оглядатися на російську мову: як сказати (написати) так, щоб було інакше, ніж там. Виходить, постійне порівнювання з російською й далі лишається критерієм вжитку мовних одиниць. По суті, це та сама залежність від мови колишніх колонізаторів, але вже з протилежним знаком (постлінгвоцидний синдром).

Варто погодитися з тим, що навмисне уникання лексики, спільної з російською мовою, часто є не чим іншим, як «<...> наслідком незнання з боку широких мас мовців реальної української мови у всій її історичній, територіальній і функціональній повноті, свідченням вагань і сумнівів значної (переважної?) частини українськомовного соціуму щодо свого знання “справжньої” української мови» [Тараненко 2019 : 6]. Так, надмірне уподібнення до чужих мов зводить нанівець самобутність мови, розмиває її підвалини як самостійного, окремишнього утворення. Звідси зрозуміло, чому за нашого часу так зросла вага національного критерію. Та чи слушно керуватися ним як ключовим і тим паче єдиним критерієм нормування?

Спроби за будь-яку ціну віддалитися від російської («що менше схожого, то краще») очікувано призводять до явища гіперкоректного відштовхування, коли носії української мови передають куті меду, тобто поширюють норму на ті одиниці, яких ця норма ніяк не стосується, і свідомо не вживають певного слова лише на тій підставі, що воно є в російській.

Якщо поглянути на цю тенденцію під етимологічним кутом зору, то виявиться, що вона зачіпає не лише справжні росіянізми (*благополуччя*, *виставочний*, *срунда*, *завідуючий*, *листати*, *льотчик*, *металолом*, *посьолок*, *садовод*, *секретничати*, *утопаючий*), а й чимало слів східнослов'янського, спільнослов'янського, ба навіть індоевропейського походження. Їх помилково усвідомлюють не як питомі українські, а як накинута російські або суржикові:

бочка, *висок*, *вутка*, *гвіздок*, *границя*, *грязь*, *діло*, *дім*, *жара*, *жона*, *кладовище*, *кожа*, *колодязь*, *корзина*, *кочерга*, *красота*, *криша*, *кусок*, *лице*, *лук*, *мисль*, *мукá*, *муж*, *окоп*, *окорок*, *оружжя*, *переполох*, *печаль*, *плаття*, *повар*, *поміч*, *пояс*, *просьба*, *птиця*, *ряд*, *сковорода*, *скот*, *спір*, *старик*, *стид*, *строк*, *тайна*, *труд*, *туча*, *хворост*, *цеп*, *чудо*, *щебінь*;

безплатний, *бистрий*, *глухий*, *голубий*, *жаркий*, *коричневий*, *крупний*, *курносий*, *мохнатий*, *одинокий*, *подібний*, *проворний*, *пустий*, *рижий*, *трудний*, *хороший*;

видіти, *глядіти*, *гордитися*, *держати*, *двигати*, *добавляти*, *жарити*, *ждати*, *завидувати*, *заставляти*, *звати*, *звиняти*, *зобиджати*, *мелькати*, *оставатися*, *плигати*, *поздоровляти*, *попасти*, *простити*, *розмишляти*, *слідкувати*, *спасати*, *спорити*, *строїти*, *теребити*, *щезати*;
мимо, *підряд*, *спасибі*.

Тим часом слова ці досі живуть у народних говорах і просторіччі, їх засвідчено в художній класиці XIX–XX ст. — у тих авторів, яких слушно вважають за творців літературної мови і яким важко закинути незнання «справжньої» української мови. Ось, наприклад, чиїми ілюстраціями «Словник української мови» підтверджує вживаність деяких із цих слів:

- *бистрий*: Т. Шевченко, Ю. Яновський, І. Багрянний, М. Бажан (СУМ-20 1 : 482);
- *видіти*: Панас Мирний, І. Франко, О. Гончар, Д. Павличко (там само 2 : 262);
- *глядіти*: І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, О. Кобилянська (там само 3 : 634);
- *грязь*: І. Нечуй-Левицький, М. Коцюбинський, В. Винниченко (там само 3 : 819);
- *ждати*: Т. Шевченко, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, Леся Українка (там само 4 : 725);
- *красота*: Т. Шевченко, Л. Глібов, М. Зеров (там само 7 : 543);
- *оставатися*: Т. Шевченко, П. Куліш, С. Руданський, Ю. Федькович (там само 11 : 528);
- *повар*: Панас Мирний, А. Дімаров, Ю. Мушкетик, Є. Пашковський (там само 13 : 395);
- *спасати*: І. Котляревський, Т. Шевченко, Панас Мирний, Григорій Тютюнник (СУМ-11 9 : 491);
- *старик*: І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, О. Довженко (там само 9 : 656);
- *туча*: М. Старицький, Леся Українка, П. Тичина (там само 10 : 330)¹.

Проте факт наявності всіх цих слів і у російській мові накладає на них тавро якоїсь «ненашості». Багато кому вони здаються «нетиповими», «невластивими», «не зовсім українськими», «такими, що не відповідають сучасним нормам». До них ставляться не інакше, як до «росіянізмів, яких треба негайно позбутися».

У результаті слова ці все далі мігрують на периферію лексичної системи й нині за вживаністю в літературному мовленні значно поступаються своїм синонімам як начебто «більш українським»:

діжка, скроня, качка, цвях, межа, бруд, справа, будинок, спека, дружина, цвинтар, шкіра, криниця, кошик, коцюба, краса, дах, шматок, обличчя, цибуля, думка, борошно, чоловік, шанець, шинка, зброя, метушня, журба, сукня, кухар, допомога, пасок, прохання, птах, низка, пательня, худоба, суперечка, старий, сором, термін, таємниця, праця, хмара, хмиз, ланцюг, диво, шутер;

безкоштовний, швидкий, дурний, блакитний, спекотний, брунатний, грубий, кирпатий, волохатий, самотній, схожий, меткий, порожній, рудий, важкий, гарний;

бачити, дивитися, пишатися, тримати, рухати, додавати, смажити, чекати, заздрити, примушувати, кликати, вибачати, ображати, мигтіти, залишатися, стрибати, вінишувати, потрапити, пробачити, міркувати, стежити, рятувати, сперечатися, шикувати, термосити, зникати; повз, поспіль, дякую.

Прикметно, що серед цих синонімів самотутня, власне українська лексика становить відносно невелику частину (*гарний, дивитися, дружина, низка, прохання, спекотний, стежити, стрибати*). Більшість же слів за походжен-

¹ На матеріалі художніх текстів початку XX ст. проблему позірних русизмів ставить і докладно аналізує Н. Я. Дзюбишина-Мельник [Дзюбишина-Мельник].

ням так само належать до спільнослов'янської чи індоєвропейської лексики. Найцікавіше те, що серед слів другої групи знаходимо ряд безперечних, хоч і не для всіх очевидних, полонізмів (*бачити, блакитний, будинок, вибачати, зброя, пасок, пательня, праця, скроня*), германізмів (*брунатний, вішувати, дах, дякую, ланцюг, міркувати, рятувати, цвях, шанець, швидкий, шикувати, шинка, шматок, шутер*), навіть латинізмів (*термін, цвинтар, цибуля*). Виходить парадокс: пересічному мовцеві слова запозичені, але відсутні чи менш поширені в російській, здаються «більш українськими», ніж слова справді питомі, але спільні з російською.

Л. П. Гнатюк наводить ще низку слів, що їх загал сприймає сьогодні як суто російські, хоч вони побутували в Україні задовго до поширення на її теренах російської мови:

бедро, брюхо, бодрий, будто, везде, вещь, время, воздух «повітря», всегда, второй, год «рік», город, дурак, дѣланіе, если, дѣлать, желати, жолудок, жизнь, звезда, или, источник, каждый, когда, ложь, любезный, лѣкарство, первый, побѣда, лучше, много, нельзя, нужный, облак, побѣда, пожар, покой, польза, помощь, пословица, совет, тельга, тишина, тыква, ум, язык «мова».

Майже всю цю лексику засвідчено в давньоруській і церковнослов'янській (київського ізводу) мовах. У XVI–XVII ст. її широко вживано в староукраїнській літературній мові. У XVIII ст. зафіксовано в пам'ятках ділової та народнорозмовної мови, лікарських і господарських порадицях, творах Г. Сковороди, І. Некрашевича, а також у мові селян — персонажів інтермедій [Гнатюк].

Те, що ця лексика не перейшла в сучасну літературну мову, імовірно, є наслідком дії тенденції до розподібнення з російською в XIX–XX ст. Виграли ми від цього чи програли? Так, українське словництво набуло більшої відмінності від російського. Але ось що пише Л. П. Гнатюк: «Переважає більшість носіїв сучасної української мови не знає її історії, не підозрює, яку величезну роль відіграла староукраїнська духовна культура в цілому і староукраїнська літературна мова зокрема в історії культури східних слов'ян, а тому часто зрікається своєї мовної спадщини, трактуючи її здебільшого як надбання російської культурної традиції» [Гнатюк : 53].

Тож чи варто так безоглядно відрікатися від глибоко питомої лексики тільки на тій підставі, що вона активніше вживана в російській? Гадаємо, тут є над чим поміркувати, пам'ятаючи приказку «не все добре, що смакують, не все погане, що бракують».

Етимологічний аналіз показує: коло слів і висловів, що їх помилково зараховують до росіянізмів, насправді далеко ширше. Наприклад, у прислівнику *дійсно* вбачають словотвірну кальку з російського *действительно*². Це сумнівно, адже російський відповідник за своїм морфемним складом дещо інакший. Значно ймовірніше, що обидва слова є кальками з нім. *wirklich* «дійсний, дійсно» (< *wirken* «діяти») (Аникин 13 : 145). Первісним значенням рос. *действительный* є «діяльний», значення ж «реальний» фіксується

² Пор.: «Штучномовці кажуть *дійсно*, природномовці — *справді*, бо *справді* — питоме наше слово, *дійсно* ж — канцелярська калька з російського *действительно*» [Федотюк : 145].

лише з XVIII ст. (Шапошников 1 : 213). Тим часом у німецького першотвору значення «реальний» відоме ще з XVI ст. (DWDS).

Поборники культури мови послідовно виступають і проти вживання дієслова *виглядати* в значенні «мати вигляд», бо це, мовляв, семантична калька з рос. *выглядеть* «иметь тот или иной внешний вид» [Рогоза : 106; Городенська : 115]. Із завзятістю, гідною кращого застосування, літредактори вишуковують різноманітні способи заміни: *гарно виглядати* → *мати гарний вигляд*; *донька виглядала веселою* → *донька була веселою*; *сусід виглядає хворим* → *сусід здається хворим*; *текст виглядає солідно* → *текст відзначається солідністю* тощо [див., напр.: Волощак : 71; Куляс 2013 : 34]. Чи справді це калька? Так, калька, але не з російської, а з німецької: *aussehen* (< *aus-* «ви-» + *sehen* «бачити, глядіти»). У російській мові семантичний германізм *выглядеть* зародився в 1830-х рр. у середовищі петербурзьких німців (Арапова : 78; Аникин 9 : 132). Цікаво, що попервах цю новацію теж таврували як суперечну духу російської граматики³. Семантичний перехід «дивитися, оглядати» → «мати вигляд» очікувано відбувся і в інших слов'янських мовах (пор.: чес. *vyhlížet*, пол. *wyglądać*, болг. *изглеждам*, серб. *изгледати*), а також в англійській (*to look*). Варто додати, що в самій німецькій мові цей перехід міг виникнути за зразком давньогрецької, де дієслово βλέπω з первинним значенням «бачу, дивлюся» розвинуло вторинне значення «маю вигляд (доброзичливий, спокійний, войовничий тощо)», що зафіксовано в текстах Софокла, Еврипіда, Аристофана, Ксенофонта (Bailly : 498).

Як кальки з російського канцеляриту до розряду небажаних потрапили книжні звороти *мати місце* [Волощак : 86; Сербенська, Білоус : 30; Куляс 2013 : 65–66; Федотюк : 267] і *точка зору* [Волощак : 11, 44; Сербенська, Білоус : 27; Рогоза : 292; Вихованець : 59], хоч за походженням ці звороти зовсім не російські. Перший зводиться до лат. *locum habeo* «трапляюся, відбуваюся» (Lewis, Short : 1075; Литвинов III : 91), яке через франц. *avoir lieu* поширилося в багатьох європейських мовах (пол. *mieć miejsce*, англ. *have place*, ісп. *tener lugar*, пор. ще нім. *stattfinden*, букв. «знаходити місце»). Другий зворот так само виник у латині (*punctum visus*) і теж за французьким посередництвом (*point de vue*), але вже з переносним значенням («точка огляду» → «думка, бачення») потрапив у інші мови (пол. *punkt widzenia*, нім. *Gesichtspunkt*, англ. *point of view*). Обидва вислови, справді, не надто властиві усному живому мовленню, проте в книжних стилях цілком прийнятні, щоб урізноманітнити виклад, — як синоніми «другого вибору»⁴, коли потрібно уникнути повторювань раніше вжитих *бути*, *траплятися*, *відбуватися* і *погляд*, *думка*, *бачення*.

Із цієї ж причини важко погодитись із закликами відсунути на маргінес або й оголосити ненормативними сталі вислови, спільні (або позірно спільні) з російською, як-от: *більше того*, *в основному*, *все більше*, *головним*

³ Пор. заувагу О. М. Греча: «Не достатньо обрусілі німці, перекладаючи з німецької *Sie sieht hübsch aus*, кажуть *она хорошо выглядит* замість: *она хороша собою*, або *чернильница выглядит*, *как ваза*, бажаючи сказати, що чорнильниця має вигляд вази» [цит. за: Виноградов : 118].

⁴ Метафора з медичної сфери, де, нагадаємо, серед ліків того ж ряду розрізняють препарати першого вибору (досить дієві з мінімальними побічними ефектами) та другого вибору (сильніші за дією, але й з відчутними побічними ефектами). Якщо лікування препаратами першої групи не дає бажаних результатів, приписують препарати другої.

чином, з цього приводу, інша справа, кінець кінцем, на мою думку, не виключено, у першу чергу, разом з тим, справа в тому, тим більше, у цілому, як правило й завжди заміняти їх на «більш органічні» ба більше, переважно, дедалі більше, головне, щодо цього, інша річ, урешті-решт, як на мене, імовірно, насамперед, водночас, річ у тім, і поготів, загалом, зазвичай. Хіба мета культуромовної діяльності має полягати в тому, щоб штучно обскубувати синонімічні ряди й тим самим утруднювати життя авторам? З погляду багатства, розмаїтості викладу частотні слова й вислови конче потребують синонімів. Два-три варіанти завжди ліпші, ніж одна безваріантна одиниця.

«Російський слід» убачають і в іменниках *землероб*, *землеробство*, через що рекомендують уникати їх у мовленні як «склепаних усупереч нормам українського словотворення» [Антоненко-Давидович 1964 : 188; див. ще: Антоненко-Давидович 1994 : 45–46; Караванський : 56]. Хоч у нашій мові кальки ці порівняно пізні (з другої половини XIX ст.; давнішими були *хлібороб*, *хліборобство*, *рільник*, *рільництво*), з'явитися вони могли під впливом не лише російської мови, а й церковнослов'янської (*земледѣлецъ*, *земледѣльникъ*, *земледѣликъ*, *земледѣланикъ*). Та головне, церковнослов'янські самі є кальками з д.-грец. γεωργός «землероб» (< γή «земля» + ἔργον «робота, справа») та γεωργία «землеробство» (< γεωργός «землероб» + -ία «опредметнена ознака»). Такі ж кальки бачимо і в інших слов'янських мовах: чес. *zemědělec*, *zemědělství*, болг. *земеделец*, *земеделие*, серб. *земљоделац*, *земљоделство*. Отже, за походженням обидва слова є не росіянізмами, а фактично скалькованими грецизмами, що розійшлися мовами Європи.

Зазвичай і фахівці, і пересічні мовці з порога відкидають пропозицію внормувати іменник *творіг* — чи то як росіянізм, чи то як суржикізм. Хоч доводи «за» можна навести практично ті самі, що й у випадку з числівником *дев'ятдесят*. Слово давнє, ще праслов'янської доби — **tvarogъ* (< **tvarъ* «творіння, створене» < **tvoriti* «творити, надавати подобу») (ЕСУМ 5 : 531), побутує в слов'янських мовах усіх трьох груп (білорус. *тварог*, рос. *творог*, пол. *twaróg*, чес., слл. *tvaroh*, в.-луж. *twaroh*, н.-луж. *twarog*, болг. *тварог*, ст.-сл. *тварогъ*), збереглося в окремих говорах південно-західного та поліського наріч (*тварог*, *творіг*, *тваріг*, *тваруґ*), фігурує в деяких словниках (Желех., Нед. 2 : 952), відповідає системі мови (той самий словотвірний тип, що й у *батіг*, *моріг*, *пиріг*, цей же суфікс у відад'єктивах: *барліг*, *острог*). Найвагоміший аргумент — потреба лексично розрізняти два популярні види молочних продуктів. Адже назви *м'який сир* і *твердий сир* гірші через свої неоднослівність, громіздкість (у живому мовленні означення все одно відпадатимуть). До того ж не факт, що закріпляться в ужитку похідні **м'яко-сирний*, **твердосирний*. Але всі ці аргументи розбиваються об один-єдиний контраргумент: мовний загал сприймає *творіг* суто як росіянізм. Тож у слова обмаль шансів набути прав громадянства в літературній мові (на відміну від *чизбургера* та *чизкейка* — англізми не викликають такого лютого опору, як росіянізми)⁵.

⁵ Доречно нагадати, що *творіг* — один з небагатьох слов'янізмів, поширений в усіх германських мовах [Pronk-Tiethoff : 71]. Із західнослов'янських мов слово в XIV ст. потрапило в німецьку (с.-в.-нім. *twarc* > нім. *Quark*), тоді — в інші германські (англ. *quark*, нідерл. *kwark*, швед. *kvarg*, норв. *kvarg*), а звідти — й у романські (франц., ісп., порт. *quark*) мови.

Намагаючись увиразнити окремішність, унікальність української мови, відновити її «національний образ», повернути їй «національне обличчя», у культуромовних публікаціях і виступах [див., напр.: Шевчук : 58–69; Куляс 2015 : 193, 251; Зубков : 27 та ін.] часом лунають заклики уникати спільних з російською (хоч і нормативних) слів: *абрикоса, апельсин, блокнот, бутерброд, галстук, графин, диван, жилетка, зонтик, ізюм, канат, караул, карта, картон, картуз, латунь, лимон, лозунг, магазин, стіс, сфера, туфлі, утюг, фарфор, спеціальність, чашка, чемодан, янтар*. Натомість рекомендують віддавати перевагу синонімам, яких у російській немає: *море-ля, помаранча, нотатник, канапка, краватка, карафа, канапа, камізелька, парасолька, родзинки, кодола, варта, мапа, текстура, кашкет, мосяж, цитрина, гасло, крамниця, штабель, царица, мешти, праска, порцеляна, фах, філіжанка, валіза, буриштин*⁶.

При цьому пропонувані заміники подаються як ніби власне українські відповідники, як «оригінальні витвори української мови», хоч насправді це такі самі запозичення, як і ті слова, що їх пропонують замінити. Інакше кажучи, має місце логічна помилка: відмінне від російського автоматично зараховують до питомо українського. Заміни такого роду наче й дають змогу дистанціюватися від російської, але нічого не дають для справжнього утвердження самотності української мови. Виникає видимість якогось лексичного знеросійщення, а по суті, ми міняємо шило на мило. Звісно, можна пишатись «інакшими джерелами запозичувань», та навряд чи лексична залежність від однієї мови чимось краща за залежність від іншої. Якщо ми прагнемо плекати самоцінність і самодостатність української мови, чи не краще робити це, карбуючи власні відповідники (як-от *акаунт* — *обліківка*, *бутерброд* — *накладанець*, *гімн* — *славень*, *зарядка* — *руханка*, *лайк* — *уподобайка*, *планишет* — *гортайчик*, *фотографія* — *світлина*⁷).

Як бачимо, якщо очищати мову від росіянізмів на ненаукових, суб'єктивно-смакових засадах, сліпо виходячи з настанови «уникати всього спільного», то це очищення неминуче поширюється й на ті одиниці, які не є росіянізмами (псевдоросіянізмами). У результаті виникає ризик з водою вихлюпнути й дитину. Ми отримаємо не так очищення, як безглузде звуження синонімічних можливостей, що послаблює виражальний потенціал мови, збіднює її семантичну палітру, зневиразнює лексичні та конотативні відтінки. У мовленні, надто писемному, небажано повторювати раз у раз ту саму одиницю — треба завжди мати напихваті синоніми для заміни. Ось чому «чистота» за рахунок багатства й розмаїтості не тільки не сприяє культурі мови, а ще й шкодить їй.

Наміри очищати українську лексику від російського «намулу», здавалося б, мали збільшити увагу мовотворців і нормалізаторів до власне україн-

⁶ Те саме стосується словотвірно-морфологічних варіантів (не *панцир*, а *панцер*, не *мамонт*, а *мамут*) і слів, що мають той самий етимон, але різні шляхи запозичання (не *госпіталізувати*, а *шпиталізувати*, не *кофе*, а *кава*, не *пілюля*, а *пігулка*, не *сигарета*, а *цигарка*).

⁷ Поява в українській мові цих відповідників не є чимось незвичайним. В інших слов'янських мовах так само замість запозичень (або поряд з ними) вживані власноутворені слова. Пор.: *аккаунт* — хорв. *račun*, серб. *налог*; *бутерброд* — слц. *chlebiček*, в.-луж. *chlebkí*; *гімн* — слц. *chválospev*, чes. *chvalozpěv*; *зарядка* — білорус. *разагрэў*, пол. *rozgrzewka*, чes. *rozcvička*; *фотографія* — болг. *снимка*, хорв. *slika*. Розмаїття реалізованих словотвірних можливостей у кінцевому підсумку підтримує мовне розмаїття (на противагу мовній уніфікації).

ського словотвірного ресурсу. Зрештою, так воно й сталося. Проте водночас відбулася й часткова переорієнтація на альтернативні джерела запозичень. За нинішнього поживавлення українсько-польських міждержавних і мовно-культурних зв'язків маємо підстави говорити про початок нового етапу польського впливу. Гадаємо, цей процес не варто оцінювати однозначно — суто схвально чи суто критично.

На нашу думку, полонізми можуть бути рекомендованими до вжитку з подальшими унормуванням та кодифікацією, якщо вони збагачують виражальний потенціал української мови, дозволяють передати поняття місткіше, підтримують продуктивність питомої морфеміки. Зокрема:

1) дають змогу замінити стале словосполучення коротшим однослівним відповідником:

високопоставлена особа — достойник (< пол. *dostojnik*), *гуртовий склад, гуртова крамниця — гуртівня* (< пол. *hurtownia*), *день народження — уродини* (< пол. *urodziny*), *дитячий будинок — сиротинець* (< пол. *sierociniec*), *друкарська справа — друкарство* (< пол. *drukarnstwo*), *на перший погляд, з першого враження — напозір* (< пол. *na pozór* «на вигляд, на погляд»), *робити доступним — удоступнювати* (< пол. *udostępniać*), *робити за зразком, брати за взірця — взорувати* (< пол. *wzorować*), *робити можливим, створювати можливість — уможлиблювати* (< пол. *umożliwiać*), *робити приємним — уприємнювати* (< пол. *uprzyjemniać*), *ставити в залежність — узалежнювати* (< пол. *uzależniać*), *телефонна трубка — слухавка* (< пол. *sluchawka*), *той, що перебуває під загрозою — загрожений* (< пол. *zagrożony*), *у прямому ефірі, без попереднього запису, без фонограми — наживо* (< пол. *na żywo*), *центр міста — середмістя* (< пол. *śródmieście*), *шкільна справа, система середньої освіти — шкільництво* (< пол. *szkolnictwo*);

2) дають змогу замість неслов'янського запозичення вжити відповідник з питомими морфемами:

автоматичний — самочинний (< пол. *samoczynny*), *анестезія — знечулення* (< пол. *znieczulenie*), *денаціоналізація — винародовлення* (< пол. *wynarodowienie*), *деталізувати — удокладнювати* (< пол. *udokładniać*), *компонент — складник* (< пол. *składnik*), *лексика — словництво* (< пол. *słownictwo*), *популяризувати — уприсутнювати* (< пол. *uprzyśtępniać*), *пресекретар — речник* (< пол. *rzecznik*), *тротуар — хідник* (< пол. *chodnik*), *шопінг — закупи* (< пол. *zakupy*), *шприц — штрикавка* (< пол. *strzykawka*), *юридичний — правничий* (< пол. *prawniczy*), *юрист — правник* (< пол. *prawnik*)⁸.

Усі ці полонізми то частіше, то рідше вживаються в сучасному українському мовленні. Як правило, спершу вони з'являються та «обкатуються» в узусі галичан, а тоді потрапляють у мовлення жителів інших регіонів України. Деякі з наведених полонізмів саме втрачають або вже втратили місцеву прив'язаність, ставши загальноновживаними — про це свідчить їх наяв-

⁸ Власне, ця тенденція яскраво далася взнаки ще в добу пуристичного термінотворення 1920-х рр.: *абсциса — відтята* (< пол. *odcięta*), *градус — ступінь* (< пол. *stopień*), *діагональ — перекуття* (< пол. *przekątna*), *меридіан — південник* (< пол. *południk*), *перпендикуляр — простонад* (< пол. *prostopadła*), *полюс — бігун* (< пол. *biegun*), *сектор — витинок* (< пол. *wycinek*), *формула — взір* (< пол. *wzór*), *хорда — тятива* (< пол. *cięciwa*) тощо. Нині ці терміни відносять до «репресованої української лексики» [Демська-Кульчицька], не згадуючи, правда, про їхні польські першоджерела.

ність у нормативних словниках (*гуртівня, достойник, друкарство, закупи, знечулення, наживо, правник, правничий, речник, самочинний, середмістя, сиротинець, складник, слухавка, уможливлувати, упріємнювати, хідник, шкільництво, штрикавка*).

З огляду на сформовану за бездержавних часів і досі не подолану лексико-словотвірну залежність української мови від інших мов є підстави прогнозувати, що в майбутньому польський вплив посилюватиметься. Комплекс «мовної меншовартості», як правило, неусвідомлюваний, призводить до того, що до рідномовних новотворів загал нерідко ставиться упереджено, зі скепсисом, а часом і насмішкою, тоді як запозичені слова й цінує вище, й уживає охочіше. Бо ці останні сприймаються як уже апробовані в іншій, більш престижній мові, а отже, й прийнятні у власній. Заледве прислівник *наживо* мав би шанси закріпитися в українській мові, якби раніше не узвичаївся на польському телебаченні (власне, пол. *na żywo* — калька з англ. *live*, пор. ще ісп. *en vivo*). Місце «слов'янського зразка для наслідування», яке донедавна безроздільно посідала російська, тепер цілком може посісти польська. Тож не варто виключати появи в українській мові й інших полонізмів, належних до двох вищезгаданих груп.

До польських слів, потенційно перспективних як однослівні назви актуальних реалій, ознак і дій, що в українській передаються лише описово, ми віднесли б, наприклад, такі одиниці:

bankowiec «банківський працівник», *bieżnia* «бігова доріжка», *chłopczyca* «дівчина, яка поводить по-чоловічому», *cukrownictwo* «цукрова промисловість», *gazownictwo* «газова промисловість», *głównować* «грати головою (у футболі)», *kieszonkowiec* «кишеньковий злодій», *lekiewicz* «легковажна людина», *mrożonka* «заморожені продукти», *obubrżeżny* «розташований обабіч річки», *obwodnica* «кільцева дорога», *odkonkretnić* «позбавити конкретності», *odwyk* «лікування залежностей», *pływalnia* «плавальний басейн», *podstoleczny* «розташований біля столиці; той, хто мешкає біля столиці», *pozarolniczy* «не пов'язаний із сільським господарством», *procentować* «давати прибуток (у відсотках)», *przyszłoroczny* «стосовний наступного року», *przysłulanka* «м'яка дитяча іграшка», *równoletni* «того самого віку», *rozpolitykować się* «захопитися політикою», *rysopis* «опис зовнішності, словесний портрет», *siłownia* «тренажерний зал», *spaliny* «вихлопні гази, продукти згорання», *sprawdzalny* «той, який можна перевірити», *surowizna* «страва із сирих овочів, фруктів», *urynkować* «переходити на ринкову систему», *usługodawca* «надавач послуг», *wysportowany* «спортивного вигляду», *wystrajkować* «домогтися страйком», *żelazodajny* «багатий на залізо» тощо.

Хоч польська й не належить до таких виразно пуристичних мов, як чеська чи хорватська, свого часу польські вчені винахідливо скарбували й, головне, закріпили в ужитку чимало досить-таки вдалих заміників до іншомовних наукових термінів. Причому в різних галузях: психології (*bodziec* «стимул, імпульс», *czynność* «функція», *kojarzenie* «асоціація», *sluchowiec* «аудіал», *wzrokowiec* «візуал»), географії (*poziomica* «горизонталь», *równnik* «екватор», *równoleżnik* «паралель»), біології (*drobnoustrój* «мікроб, мікроорганізм», *dzieworództwo* «партеногенез», *mieszaniec* «гібрид», *samotrawienie* «автоліз», *samożywny* «автотрофний», *siedlisko* «біотоп», *zarazek* «бацила, бактерія», *żywostan* «біоценоз»), хімії (*drobina* «молекула», *odczynnik* «реактив, реагент», *pierwiastek* «елемент», *wartościowość* «валентність», *wodzian* «гідрат»), математики (*całka* «інтеграл», *różniczka* «диференціал», *stożek* «ко-

нус», *średnica* «діаметр»), техніки (*chłodnica* «радіатор», *gniazdko* «розетка», *prądnica* «генератор», *przeglądarka* «браузер», *samochód* «автомобіль, автомашина», *spadochron* «парашут», *spychacz* «бульдозер», *statecznik* «стабілізатор», *wytwórnia* «фабрика»), спорту (*kolarz* «велосипедист», *koszykówka* «баскетбол», *lotniarstwo* «дельтапланеризм», *pięściarstwo* «бокс», *siatkówka* «волейбол», *skocznia* «трамплін», *strzelnica* «тир», *ujeżdżalnia* «манеж», *wspinaczka* «альпінізм»).

Особливо прикметні власне польські терміни медицини (*biorca* «реципієнт», *dawca* «донор», *nadciśnienie* «гіпертензія», *odporność* «імунітет», *położnictwo* «акушерство», *przychodnia* «поліклініка, амбулаторія», *rakotwórczy* «канцерогенний», *szczepionka* «вакцина», *uczulenie* «алергія») та мовознавства (*bezokolicznik* «інфінітив», *bliskoznacznik* «синонім», *dwugłoska* «дифтонг», *gwaroznawstwo* «діалектологія», *łącznik* «дефіс», *mianownictwo* «номенклатура», *nazewnictwo* «ономастика», *przedimek* «артикль», *przedrostek* «префікс», *przestawka* «метатеза», *przyrostek* «суфікс», *składnia* «синтаксис», *wroste* «інфікс»).

Треба додати, що польські пуристичні заміники помітні не лише у фаховій термінології, а й у загальноповсякденній лексиці (*błądnie* «лабіринт», *dojutrek* «прокрастинатор», *mównica* «трибуна», *poradnia* «консультація (установа)», *pracownia* «кабінет, лабораторія, майстерня, ательє», *rzeczoznawca* «експерт», *trawnik* «газон», *tworzywo* «матеріал, пластмаса, синтетика», *zamachowiec* «терорист» тощо).

Досвід польської мови вкотре засвідчує: пуризм правильніше розуміти не як бездумно-примітивну боротьбу із запозиченнями, а як прагнення мовної спільноти заповнювати семантичні прогалини словами, утвореними з питомого морфемного матеріалу. Польський пуристичний досвід, безперечно, вартий більшої уваги та глибшого дослідження. Орієнтація на нього дала б змогу зміцнити й увиразнити слов'янську першооснову української лексики та термінології.

Сказане, правда, не означає, ніби польська мова повинна правити за якийсь абсолютно бездоганний взірець пуризму. Адже непоодинокі й протилежні випадки, коли та сама реалія чи ознака в українській мові має питому назву, а в польській — запозичену, переважно з латини (пор.: *відвідуваність* — *frekwencja*, *дієвідмінювання* — *koniugacja*, *послідовний* — *konsekwentny*, *спостерігач* — *obserwator*, *ускладнення* — *komplikacja*) чи з романських мов (*захід* — *impieza*, *нідвіконня* — *parapet*, *нідлива* — *sos*, *суперництво* — *rywalizacja*). Позитивну рису польського пуризму вбачаємо в іншому. Він наочно доводить, що слов'янський морфемний фонд має насправді значно більший словотвірний потенціал, ніж він реалізується в кожній окремішій слов'янській мові. І що пряме запозичання з неслов'янської мови — аж ніяк не єдиний і не завжди найкращий спосіб позначити реалію, що потребує своєї назви.

Зовсім іншої оцінки вимагає практика, коли полонізмами, навіть не відомими в південно-західних говорах, а переважно книжними, без усякої потреби дублюють або замінюють давно усталену й семантично рівноцінну українську лексику: *відбігати* «відхилятися» (< пол. *odbiegać*), *віднотовувати* «відзначати» (< пол. *odnotowywać*), *доглибно* «глибоко» (< пол. *dogłębnie*), *достосовувати* «пристосовувати» (< пол. *dostosowywać*), *експлоратор* «дослідник» (< пол. *eksplorator*), *засяг* «обсяг» (< пол. *zasięg*), *негувати* «заперечувати» (< пол. *negować*), *обниження* «зниження, пониження» (< пол.

obniżenie), осягнення «здобуток, досягнення» (< пол. *osiągnięcie*), *очитаний* «начитаний» (< пол. *oczytany*), *підважувати* «підривати (основи, авторитет)» (< пол. *podważać*), *підставовий* «основний, головний» (< пол. *podstawowy*), *поновно* «знову, вдруге, повторно» (< пол. *ponownie*), *угрунтовувати* «уко-рінювати, засновувати» (< пол. *ugruntowywać*), *уповажнювати* «доручати, уповноважувати» (< пол. *upoważniać*), *упублічнювати* й *опублічнювати* «оприлюднювати» (< пол. *upubliczniać*), *устабілізований* «усталений» (< пол. *ustabilizowany*). Те саме стосується сталих словосполучень: *млинок до кави* «кавомолка» (< пол. *młynek do kawy*), *у ґрунті речі* «насправді, дійсно» (< пол. *w gruncie rzeczy*) тощо.

Зрозуміло, що запозичання цих слів не впливає з об'єктивної потреби — браку в українській мові власних відповідників з тим самим значенням. Виникає питання: чим ці полонізми кращі за всі ті росіянізми та суржикізми, з якими ми так завзято воюємо?

Звісно, практику штучного, невмотивованого впровадження полонізмів можна витлумачити й інакше — не як засмічення, а як вияв оновлення, освіження, осучаснення української мови, як її творчий розвиток, як поповнення її виразально-синонімічних засобів. Тобто прирівняти до вжитку тих полонізмів, що вже не просто закріпилися, а міцно «вросли» в українську мову: *властиво* «власне (кажучи)» (< пол. *właściwie*), *зазвичай* «звичайно» (< пол. *zazwyczaj*), *засадничий* «основоположний» (< пол. *zasadniczy*), *зверхник* «керівник» (< пол. *zwierzchnik*), *навзаєм* «взаємно» (< пол. *nawzajem*), *наклад* «тираж» (< пол. *nakład*), *смаколики* «ласощі» (< пол. *smakołyki*). Проте, коли йдеться про лексику на зразок *достосовувати*, *експлоратор*, *негувати*, *поновно*, *угрунтовувати*, то здається, що в такий спосіб дбають не так про оновлення чи осучаснення мови, як про «лінгвістичну самопрезентацію», коли авторів дуже кортить показати, що він «на ти» з польською мовою, що він, так би мовити, доглибно *очитаний* з її підставовими осягненнями в усьому їхньому засягу.

Зрештою, чи сполячувати власне мовлення, чи ні — справа смаку кожного. Інша річ, коли в культуромовній літературі полонізми пропагують як нібито питому, але «занедбану» українську лексику. Звичайно так роблять не знавці польської, а ті, хто обізнаний з нею лише поверхово, віддалено. Дослідник-ентузіаст, надібавши в авторів-галичан полонізми й не знайшовши їх у словниках української літературної мови, доходить категоричного висновку: «Через відсутність продовж століть солідних наукових інституцій в окупованій Україні, деякі лексичні одиниці напівзабутої молодим поколінням української мови, не досліджено й не пояснено правильно» [Караванський : 249; автору пунктуацію зберігаємо].

Щоб виправити неподобство, ентузіаст закликає відновити в ужитку «напівзабуті витвори» української мовної стихії. Що ж це за витвори? До них віднесено, наприклад, такі: *визнавець* «послідовник», *випродаж* «розпродаж», *діткливий* «вразливий», *доставець* «постачальник», *незамешкалий* «незаселений, нежитловий», *перестанок* «зупинка», *урадити* «ухвалити» [там само : 250–257]. Утім, кожен, хто хоч трохи знає мову наших північно-західних сусідів, одразу ж упізнає в цих словах витвори польської мовної стихії (*wyznawca*, *wyprzedaż*, *dotkliwy*, *dostawca*, *niezamieszkały*, *przystanek*, *uradzić*). Власне український іменник *одержувач* автор з доброго дива оголошує «динозавром», натомість рекомендує вживати *відборець*, хоч це теж справжнісінький полонізм (пол. *odbiorca*) [там само : 250]. До української

самобутньої лексики, що виникла в Галичині, поряд із слушно згаданими іменниками *відбиванка*, *військовик*, *змагун*, *руханка*, автор залічує також слова *бойівка* «бойовий загін», *відбезпечити* «зняти з бойового взводу», *доріст* «молоде покоління», *фільмувати* «робити кінозйомку» [там само : 216–217]. Проте слова ці широко побутують і в польській мові (*bojówka*, *odbezpieczyć*, *dorost*, *filmować*). Самобутніми українськими їх можна було б уважати, лише якби вдалося довести, що вони спершу зародилися в західноукраїнській мові, а тоді були запозичені в польську (що досить малоімовірно).

Як взірець актуалізації «переслідуваної» лексики, реставрації «розкішних багатств нашої мови» інколи наводять мовну практику О. Забужко. Письменниця сміливо «відкриває очі на те, якими багатствами сповнена українська мова, де є та невичерпна скарбниця» [Куляс 2015 : 196]. Прикладами цих «багатств» серед інших слугують слова *взоруватися* «орієнтуватися», *випоминати* «дорікати», *відчитання* «прочитання», *доглибний* «глибокий», *неомильний* «безпомильний», *тожсамість* «тотожність» [там само : 197–199]. Однак уся ця лексика давно відома в польській мові (*wzorować się*, *wypominać*, *odczytanie*, *dogłębny*, *nieomylny*, *tożsamość*). Можливо, слова ці вжито з певною стильовою метою. Та чи варто беззастережно оголошувати їх «багатствами нашої мови»? Бо тоді виходить, що свої багатства українська мова черпає з польської. А це ніби підтверджує тезу російських шовіністів про те, що українська — це «російська мова, зіпсута польськими впливами».

Іменники *доставщик*, *обстановка*, вислови *вступ на посаду*, *давайте не будем!* С. Й. Караванський слушно кваліфікує як кальки з російської [Караванський : 251–257]. Натомість пропонує вживати *доставець*, *умебльовання*, *обняття посади*, *менше з тим!*, які є безперечними кальками з польської (*dostawca*, *umeblowanie*, *objęcie urzędu*, *mniej z tym*). Чим польські кальки кращі від російських — лишається тільки здогадуватися.

Слід відзначити, що пафосом боротьби з «тупими кальками» насажено виступи багатьох борців за культуру мови. При цьому саме явище калькування деколи розуміють не зовсім точно, а то й зовсім не точно: не як поелементний переклад іншомовного слова чи вислову, а як бездумне, непотрібне, механічне запозичання взагалі⁹. І оцінюють його також «оригінально», прирівнюючи чи то до «мовної калічі», чи то до «каліцтва мови». Пор.: «Кальки, звісно, зло, хоч би в чому це зло виявлялося» [Венцовський].

Насправді ж калькування, якщо застосоване доречно, — продуктивний засіб розбудови лексики та фраземіки на питомих засадах, до того ж більш осмислений і творчий, ніж пряме запозичання. Багато частотних і, здавалося б, таких питомих українських слів виникли саме внаслідок удалого словотвірного калькування: *виняток* (< нім. *Ausnahme* < лат. *excepio*), *випадок* (< нім. *Zufall* < лат. *accidēns*), *вірогідний* (< лат. *fidē dignus*), *добробут* (< франц. *bien-être*), *загальновідомий* (< нім. *allgemeinbekannt*), *законотворець* (< англ. *lawmaker*), *зосереджувати* (< франц. *concentrer*), *коркотяг*

⁹ Пор.: «Однак слово *вантажівка* стало гідним і милозвучним заміником скалькованого з російського *грузовик*» [Довідник... : 64]. «*Виставочний* — це слово є русизмом, калькою від рос. *выставочный*, в українській мові не вживається» [Вакуленко, Косенко : 24]. В останньому виданні до «кальок від російських слів» віднесено й чимало інших росіянізмів, які є прямими запозиченнями, а зовсім не перекладом: *брачний*, *командировка*, *лишній*, *переписка*, *успівати*, *цільний* [там само : 12, 68, 77, 102, 151, 155], до «російських кальок» віднесено навіть арабізм *кофе* та грецизм *палатка* [там само : 70, 88].

(< нім. *Korkenzieher*), листоноша (< нім. *Briefträger*), надихати (< лат. *īnspīro*), немовля (< лат. *īnfāns*), пересічний (< нім. *durchschnittlich*), прислівник (< лат. *adverbium*), утілювати (< нім. *verkörpern* < лат. *incarnor*), часопис (< нім. *Zeitschrift* < д.-грец. *χρονογράφος*)¹⁰ і багато інших.

На жаль, ми досі не маємо словника кальок в українській мові. Етимологічні словники пояснюють їх дуже вибірково, а словники іншомовних слів не містять узагалі. Тож «калькофобство» наших дбайливців про культуру мови можна частково поставити на карб етимологам і лексикографам.

Прикметно, що сьогочасне «калькоборство» фактично односкероване, бо обмежене лише кальками з російської мови. На сторінках культуромовної літератури ми не бачимо такої ж рішучої боротьби проти сумнівних кальок з англійської, хоч ними аж кишать матеріали наших ЗМІ. Надто якщо це новини чи дописи, перекладені (власне, «недоперекладені») з англomовних інформаційних джерел. Чимало з цих кальок видаються невдалими й абсолютно непотрібними, адже для багатьох контекстів маємо давно усталені, повноцінні українські відповідники. Ідеться головню про кальки семантичні:

Україна — суверенна нація, і це українці без зовнішнього втручання повинні вирішувати майбутнє своєї країни. — сказав генсек НАТО (УНІАН, 01.09.2014). *Пряма мова президента США: «Сполучені Штати розглядаються як важлива нація»* (УП, 08.02.2024), пор. англ. *nation* «1) народ, нація; 2) країна, держава»¹¹.

Найвпливовішими політичними силами, які відкриті до розвитку біткоїна, є США, Канада, Австралія та Європейський Союз (NV.UA, 31.10.2018), пор. англ. *power* «1) сила, могутність; 2) держава».

З цього приводу ми повинні отримати більш акуратну інформацію, а також щодо того, що відбувається на кордоні (УНІАН, 15.08.2014), пор. англ. *assurate* «точний, правильний»;

¹⁰ Варт, однак, зауважити, що багато цих кальок уперше з'явилося в польській мові (пор. *wyjątek, wypadek, wiarygodny, dobrobyt, ześrodkować, korkociąg, niemowle, przeciętny, przysłówke, wcielać*), а деякі — у чеській (*časopis, listonoš*). В українську вони потрапили вже «в готовому вигляді», хіба що з певною звуковою адаптацією.

¹¹ Омонімія «народ; держава» притаманна цьому латинізму і в інших західноєвропейських мовах: франц. *nation*, італ. *nazione*, ісп. *nación*, нім. *Nation*. Щоправда, у самій латинській мові *nātio* не мало значення «державна» — тільки «рід, народ, народність». Напевно, це семантична калька з д.-грец. *δῆμος*, що означало і вільних громадян, і державу, яку вони населяють. За нашого часу таку омонімію слід визнати небажаною: вона призводить до ототожнення хоч і близьких, органічно пов'язаних, та все ж виразно відмінних явищ — етнокультурного та політично-правового. Відмінність стає очевидною, коли зважити на існування бездержавних націй, зокрема й досить численних (каталонці, баски, курди, уйгури, сикхи, роми) та багатонаціональних держав, і то не лише конфедеративних (Швейцарія) чи федеративних (Індія, Індонезія, Росія, Нігерія), а й унітарних (Китай, Іран, В'єтнам). Навіть із суто логічного погляду це ототожнення не витримує критики: виходить, нація зароджується, лише коли виникає держава, а за бездержавності нації мовби й не існує. Або: доки існує держава, існує і нація, а з ліквідацією держави нація ніби «розчиняється». Ніхто не сперечається: державність — умова повнокровного буття нації, а бездержавність — трагічна передумова її деградації та занепаду. Разом з тим в історії різних народів, зокрема й українського, не раз було так, що з утратою державності народ не тільки не зникав, а й подвоював, потроював зусилля задля самозбереження й дальшого поступу. У світлі цих міркувань гібридне поняття «народ-державна» / «державна-народ» видається нині не більше ніж штучним розумовим конструктом, теоретичною фікцією. Обстоювати його — така ж марна справа, як і доводити потрібність у наш час омонімічних іменників на зразок с.-лат. *lingua* та ст.-сл. *языкъ*, що означали і мову, і народ.

Тому на українську економіку блокада Криму **драматичного ефекту** не справить (NV.UA, 21.09.2015), пор. англ. *dramatic* «1) драматичний; 2) істотний, вирішальний».

Він також хоче бути людиною, яка відновила велич Росії, і він, безсумнівно, **вірить**, що Росія повинна бути сильною, конкурентоздатною, військовою державою (УНІАН, 21.09.2016), пор. англ. *believe* «1) вірити; 2) думати, вважати».

Канцлер запевнила, що завтра на засіданні Європейської Ради Україна отримає **жорстку** підтримку з боку ЄС (Укрінформ, 16.07.2014), пор. англ. *rigid* «1) жорсткий, твердий; 2) неухильний, непохитний, стійкий».

Всього асоціації назвали у своєму **актуальному** звіті 57 піратських сайтів (УПЖ, 21.10.2015), пор. англ. *actual* «1) фактичний, реальний, актуальний; 2) поточний, останній».

Саакашвілі закликав міжнародну спільноту чинити дипломатичний та економічний тиск на **уряд** Грузії (Інтерфакс-Україна, 07.04.2023), пор. англ. *government* «1) уряд; 2) керівництво».

США вже планують **тести** ракет середньої дальності (УП, 13.03.2019), пор. англ. *test* «1) випробування; 2) тест».

Більшість документів позначені як **«чутливі»**, до них застосовується порівняно низький рівень секретності (УП, 27.06.2021), пор. англ. *sensitive* «1) чутливий, ніжний; 2) таємний, засекречений».

«Комітет агресивно досліджує це питання з усіх боків», — сказав він (УП, 15.09.2023), пор. англ. *aggressive* «1) агресивний, загарбницький; 2) рішучий, наполегливий».

Найбільша в Європі конференція у сфері комп'ютерної лінгвістики пустила **спікерів** із підсанкційних російських Сбера, Касперського та Сколково (Biz.NV, 24.04.2023), пор. англ. *speaker* «1) спікер, голова (в парламенті); 2) доповідач, оратор».

НАТО визнало за Україною статус країни-**аспіранта** (УНІАН, 10.03.2018), пор. англ. *aspirant* «претендент; кандидат».

У топ-10 новорічних **резольцій** незмінно входить рішення займатися спортом (Life.NV, 12.01.2020), пор. англ. *resolution* «1) резолюція; 2) твердий намір».

З іншого ж боку, в минулі десятиліття під впливом лексико-семантичної структури англійських відповідників виникли й уже, здається, остаточно закріпилися скальковані значення в словах виклик «проблема» (пор. англ. *challenge* «1) виклик; 2) проблема, випробовування»), ризик «загроза, небезпека» (англ. *risk* «1) ризик; 2) небезпека, загроза»), академічний «науковий» (англ. *academic* «1) той, що стосується академії; 2) науковий, навчальний»), бюджетний «недорогий» (англ. *budget* «1) той, що стосується бюджету; 2) дешевий, недорогий»), контролювати «керувати» (англ. *control* «1) перевіряти, відстежувати; 2) керувати») тощо.

Ще міцніше закріпилися безальтернативні кальки та напівкальки з англійської мови інших типів: словотвірні (*аудіокнига, мініспідниця, наддержавна, новомова, перекладознавство, передозування, суперклей*), фразеологічні (*бананова республіка, відплив мізків, війна правок, вікно можливостей, королева краси, мозковий штурм, потік свідомості, промивання мізків, теорія змови, у реальному часі, чорна п'ятниця*), термінологічні (*база даних, бігова доріжка, глобальне потепління, граматика залежностей, жорсткий диск, мова ненависті, мовленнєвий акт, невидима рука, побічний ефект, силове поле, соціальна мережа, штучний інтелект*).

Очевидно, що одиниці *наддержавна, відплив мізків, мова ненависті* значно краще вписуються в лексико-словотвірну та фонетичну системи української мови й завдяки своїй прозорій внутрішній формі значно зрозуміліші для українців, ніж *супернауер, брейндрейн, хейтспіч*. Як бачимо, «каліцтвом

мови» частіше виявляються зовсім не кальки, а їхня альтернатива — прями запозичення.

Отже, одне з гостроактуальних завдань культури мови — оновити засади оцінювання та в нормування запозичень, зокрема й кальок, безвідносно до того, під впливом якої мови вони з'являються — російської, польської чи англійської. Маємо й далі міркувати над тим, коли запозичення справді збагачують лексико-семантичну систему мови, а коли затирають її самобутність, витісняючи з ужитку питомі, давно узвичаєні відповідники, не розвивають, а притлумлюють власну словотвірну активність мови.

На прикладі лише одного аспекту (етимологічного) та одного критерію нормування (національного) хотілося показати, що культуромовна діяльність — не така легка річ, щоб її результативно, з користю для справи й на сучасному науковому рівні могли вести дослідники-ентузіаста чи аматори-словолуби. Вона потребує не меншого професійного вишколу, ніж інші галузі науки про мову. Ми чекаємо таких культуромовних порад і рекомендацій, які були б виваженими, об'єктивними, обґрунтованими, тобто такими, що спираються на чітку методику та систему критеріїв нормування. Поради ці не повинні дискредитувати самих порадників, а заразом і всю галузь культури мови.

ЛІТЕРАТУРА

- Антоненко-Давидович Б.Д. В літературі й коло літератури. Київ : Молодь, 1964. 240 с.
- Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. Київ : КМ Academia, 1994. 254 с.
- Вакуленко Т. М., Косенко Н. Я. Українська мова : Практ. порадник. Харків : Школа, 2008. 350 с.
- Венцовський А. Чи не стануть тести — репнутим трестом?.. *Персонал Плюс*. 2008. № 6. 12–18 лют. URL: <http://www.personal-plus.net/308/4445.html> (дата звернення: 19.06.2024).
- Виноградов В. В. История слов. Москва : Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН, 1999. 1138 с.
- Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : Мовознав. етюди. Київ : Пульсари, 2012. 160 с.
- Волощак М. Неправильно — правильно : довід. з укр. слововживання. 2-ге вид. Київ : Видавн. центр «Просвіта», 2003. 160 с.
- Гнатюк Л. П. Чому вивчення мови Григорія Сковороди актуальне для українців у XXI столітті. *Дивослово*. 2013. № 5. С. 53–58.
- Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення. 2-ге вид. Київ : КММ, 2019. 208 с.
- Демська-Кульчицька О. Реєстр репресованих слів. *Українська мова у XX сторіччі. Історія лінгвоциду* / ред. Л. Т. Масенко. Київ : Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 354–399.
- Дзюбишина-Мельник Н. Я. Позірні русизми в художніх текстах початку XX ст. *Наук. зап. НаУКМА*. 2003. Т. 22. Ч. 1. С. 16–22.
- Довідник з культури мови / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Вища шк., 2005. 397 с.
- Зубков М. Доцільність запозичання та правильність запозичин в українській мові. *Проблеми української термінології* : зб. наук. праць XVII Наук. конф. «Словосвіт 2022» (м. Львів, 6–8 жовт. 2022 р.). Львів, 2022. С. 24–32.
- Караванський С. Й. Секрети української мови. 2-ге вид. Львів : БаК, 2009. 343 с.
- Куляс П. П. Система — проти автоматизму суржику : Редакт. погляд. 2-ге вид. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. 294 с.
- Куляс П. П. Типологія помилок. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. 463 с.
- Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. Київ : Наук. думка, 1976. 288 с.
- Плужник Є. П. Змова в Києві : роман, п'єси. Київ : Укр. письменник, 1992. 428 с.

- Пономарів О. Д. Українське слово для всіх і для кожного. Київ : Либідь, 2013. 359 с.
- Рогоза Б. П. Уроки державної мови : довід. Київ, 2010. 541 с.
- Сербенська О. А., Білоус М. П. Екологія українського слова : практ. словничок-довід. Львів, 2003. 68 с.
- Сучасна українська мова / за ред. О. Д. Пономарева. 3-тє вид. Київ : Либідь, 2005. 488 с.
- Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ — початок ХХІ ст.). Київ : Видавн. дім Дмитра Бурого, 2015. 248 с.
- Тараненко О. О. Нові тенденції в поширенні елементів російської мови в корпусі й текстах української літературної мови. II. *Мовознавство*. 2019. № 3. С. 3–24.
- Фаріон І. Мовна норма : Знищення, пошук, віднова. 3-тє вид. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 332 с.
- Федотюк П. К. Добродії та лихочвори : Етюди про мову (з редакторських записників). Київ : Просвіта, 2005. 288 с.
- Шевчук С. В. Мовні скарби українського народу. *Наук.-інформац. вісн. Акад. наук вищ. освіти України*. 2012. № 2. С. 58–69.
- Pronk-Tiethoff S. The Germanic loanwords in Proto-Slavic. Amsterdam : Rodopi, 2013. 316 p.

ДЖЕРЕЛА

Аникин	Аникин А. Е. Русский этимологический словарь. Москва, 2007–2023. Вып. 1–17.
Арапова	Арапова Н. С. Кальки в русском языке послепетровского периода : Опыт словаря. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2000. 320 с.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.
Желех., Нед.	Малорусько-німецький словар / уложили : Є. Желеховський, С. Недільський. Львів, 1886. Т. 1–2.
Литвинов	Литвинов В. Д. Латинсько-український словник : в 4 т. Київ : Наук. думка, 2020–2024.
СУМ-11	Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наук. думка, 1970–1980.
СУМ-20	Словник української мови : в 20 т. / гол. наук. ред. В. М. Русанівський. Київ : 2010–2023. Т. 1–14.
Шапошников	Шапошников А. К. Этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. Москва : Флинта ; Наука, 2010.
Bailly	Bailly A. Dictionnaire grec-français. Nouvelle édition revue et corrigée, dite Bailly 2020. Version Hugo Chávez, établie sous la direction de Gérard Gréco. Paris. 2020. 2532 p.
DWDS	Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache — Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute. URL: https://www.dwds.de (дата звернення: 14.03.2024).
Lewis, Short	Lewis Ch. T., Short Ch. A Latin Dictionary. Oxford : Oxford University Press, 1879. 2019 p.

Засоби масової інформації

Biz.NV — «New Voice. Бізнес» (інтернет-видання); Life.NV — «New Voice. Life»

(інтернет-видання); NV.UA — «New Voice» (інтернет-видання); Укрінформ — Українське національне інформаційне агентство (інтернет-ресурс); УНІАН — Українське незалежне інформаційне агентство новин (інтернет-ресурс); УП — «Українська правда» (інтернет-видання); УПЖ — «Українська правда. Життя» (інтернет-видання).

Дата надходження до редакції: 23.08.2024

Дата надходження після доопрацювання: 06.09.2024

Дата затвердження редакцією: 09.09.2024

REFERENCES

- Antonenko-Davydovych B. D. (1964). V literaturi y kolo literatury. Kyiv: Molod. [In Ukrainian].
- Antonenko-Davydovych B. D. (1994). Yak my hovorymo. Kyiv: KM Academia. [In Ukrainian].
- Demska-Kulchytska O. (2005). Reiestr represovanykh sliv. In L. T. Masenko (Ed.), *Ukraiinska mova u XX stolitti. Istoriia linhvotsydu*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiiia», 354–399. [In Ukrainian].
- Dziubyshtyna-Melnyk N. Ya. (2003). Pozirni rusyzmy v khudozhnikh tekstakh pochatku XX st. *Naukovi zapysky NaUKMA*, 22(1), 16–22. [In Ukrainian].
- Farion I. (2013). Movna norma: Znyshchennia, poshuk, vidnova. (3rd ed.). Ivano-Frankivsk: Misto NV. [In Ukrainian].
- Fedotiuk P. K. (2005). Dobrodii ta lykhochvory: Etiudy pro movu (z redaktorskykh zapy-snykiv). Kyiv: Prosvita. [In Ukrainian].
- Hnatiuk L. P. (2013). Chomu vyvchennia movy Hryhoriia Skovorody aktualne dlia ukrai-itsiv u XXI stolitti. *Dyvoslovo*, (5), 53–58. [In Ukrainian].
- Horodenska K. (2019). Ukraiinske slovo u vymirakh sohodennia. (2nd ed.). Kyiv: KMM. [In Ukrainian].
- Karavanskyi S. Yo. (2009). Sekrety ukraiinskoii movy. (2nd ed.). Lviv: BaK. [In Ukrainian].
- Kulias P. P. (2013). Systema — proty avtomatyzmu surzhyku: Redaktorskyi pohliad. (2nd ed.). Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova. [In Ukrainian].
- Kulias P. P. (2015). Typolohiia pomyluk. Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahoma-nova. [In Ukrainian].
- Pluzhnyk Ye. P. (1992). Zmova v Kyievi: Roman, p'yesy. Kyiv: Ukraiinskyi pysmennyk. [In Ukrainian].
- Ponomariv O. D. (2013). Ukraiinske slovo dlia vsikh i dlia kozhnoho. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
- Ponomariv O. D. (Ed.). (2005). Suchasna ukraiinska mova. (3rd ed.). Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
- Pronk-Tiethoff S. (2013). The Germanic loanwords in Proto-Slavic. Amsterdam: Rodopi.
- Pylinskyi M. M. (1976). Movna norma i styl. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Rohoza B. P. (2010). Uroky derzhavnoi movy: Dovidnyk. Kyiv. [In Ukrainian].
- Serbenska O. A., Bilous M. P. (2003). Ekolohiia ukraiinskoho slova: Praktychnyi slovny-chok-dovidnychok. Lviv. [In Ukrainian].
- Shevchuk S. V. (2012). Movni skarby ukraiinskoho narodu. *Naukovo-informatsiinyi visnyk / Akademiia nauk vyshchoi osvity Ukrainy*, (2), 58–69. [In Ukrainian].
- Taranenko O. O. (2015). Aktualizovani modeli v systemi slovotvorennia suchasnoi ukraiinskoii movy (kinets XX — pochatok XXI st.). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. [In Ukrainian].
- Taranenko O. O. (2019). Novi tendentsii v poshyrenni elementiv rosiiskoi movy v korpusi i tekstakh ukraiinskoii literaturnoi movy. II. *Movoznavstvo*, (3), 3–24. [In Ukrainian].
- Vakulenko T. M., Kosenko N. Ya. (2008). Ukraiinska mova: Praktychnyi poradnyk. Khar-kiv: Shkola. [In Ukrainian].

- Ventskovskiy A. (2008). Chy ne stanut testy — repnutym trestom?.. *Personal Plus*, (6). URL: <http://www.personal-plus.net/308/4445.html> (last accessed: 19.07.2024). [In Ukrainian].
- Vinogradov V. V. (1999). *Istoriya slov*. Moscow: Institut russkogo yazyka im. V. V. Vinogradova RAN. [In Russian].
- Voloshchak M. (2003). *Nepravylno — pravylno: Dovidnyk z ukraiinskoho slovovzhyvannya*. (2nd ed.). Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Prosvita». [In Ukrainian].
- Vykhovanets I. R. (2012). *Rozmovliaimo ukraiinskoiu: Movoznavchi etudy*. Kyiv: Pulsary. [In Ukrainian].
- Yermolenko S. Ya. (Ed.). (2005). *Dovidnyk z kultury movy*. Kyiv: Vyscha shkola. [In Ukrainian].
- Zubkov M. (2022). Dotsilnist zapozychannia ta pravylnist zapozychyn v ukraiinskii movi. *Problemy ukraiinskoi terminolohii: Zbirnyk naukovykh prats XVII Naukovoi konferentsii «Slovosvit 2022»* (pp. 24–32). Lviv. [In Ukrainian].

SOURCES

Anikin	Anikin A. Ye. (2007–2023). <i>Russkij etymologicheskij slovar'</i> : Iss. 1–17. Moscow. [In Russian].
Arapova	Arapova N. S. (2000). <i>Kalki v russkom yazyke poslepeterovskogo perioda: Opyt slovaryia</i> . Moscow: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta. [In Russian].
Bailly	Bailly A. (2020). <i>Dictionnaire grec-français. Nouvelle édition revue et corrigée, dite Bailly 2020. Version Hugo Chávez, établie sous la direction de G. Gréco</i> . Paris. 2020. 2532 p.
DWDS	<i>Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache — Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute</i> . URL: https://www.dwds.de (last accessed: 14.03.2024).
ESUM	Melnichuk O. S. (Ed.). (1982–2012). <i>Etymolohichniy slovnyk ukraiinskoi movy</i> : in 7 vols. (Vol. 1–6). Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
Lewis, Short	Lewis Ch. T., Short Ch. (1879). <i>A Latin Dictionary</i> . Oxford: Oxford University Press.
Lytvynov	Lytvynov V. D. (2020–2024). <i>Latynsko-ukraiynskiy slovnyk</i> : in 4 vols. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
Shaposhnikov	Shaposhnikov A. K. (2010). <i>Etymologicheskij slovar' sovremennogo russkogo yazyka</i> : in 2 vols. Moscow: Flinta; Nauka. [In Russian].
SUM-11	Bilodid I. K. (Ed.). (1970–1980). <i>Slovnyk ukraiinskoi movy</i> : in 11 vols. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
SUM-20	Rusanivskiy V. M. (Ed.). (2010–2023). <i>Slovnyk ukraiinskoi movy</i> : in 20 vols. Kyiv. Vols. 1–14. [In Ukrainian].
Zhelekh., Ned.	Zhelekhovskiy Ye., Nedil'skiy S. (1886). <i>Malorusko-nimetskiy slovar</i> : in 2 vols. Lviv. [In Ukrainian].

Media

Biz.NV — «New Voice. Biznes» (internet media). [In Ukrainian]; Life.NV — «New Voice. Life» (internet media). [In Ukrainian]; NV.UA — «New Voice» (internet media). [In Ukrainian]; Ukrinform — *Ukraiinske natsionalne informatsiine ahentstvo* (online resource). [In Ukrainian]; UNIAN — *Ukraiinske nezalezhne informatsiine ahentstvo novyn* (online resource). [In Ukrainian]; UP — «Ukraiinska pravda» (internet media). [In Ukrainian]; UPZh — «Ukraiinska pravda. Zhyttia» (internet media). [In Ukrainian].

Received: 23.08.2024

Received in revised form: 06.09.2024

Accepted: 09.09.2024

Pylyp SELIHEY

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine

Hrushevskoho Str., 4, Kyiv, 01001, Ukraine

E-mail: Selihey@nas.gov.ua

<https://orcid.org/0000-0001-9433-0972>

**LEXICAL STANDARDIZATION AND USAGE RECOMMENDATIONS
THROUGH THE EYES OF AN ETYMOLOGIST (COMMENTS,
REFLECTIONS, EVALUATIONS)**

The article addresses the issue of the professionalism of cultural-language recommendations, criteria for lexical standardization, and the assessment of words as acceptable or unacceptable, considering their origin — whether native or borrowed. In the context of the trend towards differentiation from the Russian language, the authors of cultural-linguistic recommendations urge avoiding linguistic units shared with Russian and replacing them with different equivalents. It is shown that this trend extends not only to genuine Russianisms but also to words of East Slavic, Common Slavic, and even Indo-European origin. These words are mistakenly perceived not as native Ukrainian but as imposed Russian. The need to distinguish between genuine and perceived Russianisms in the process of standardization is emphasized.

On the other hand, more and more Polish loanwords are appearing in the Ukrainian language. This process cannot be evaluated purely positively or negatively. According to the author, Polonisms can be recommended for use if they replace a fixed phrase with a single word or if they replace a non-Slavic loanword with a counterpart that has native morphemes. The practice of promoting Polish loanwords as supposedly «neglected» or «repressed» Ukrainian vocabulary deserves critical assessment.

Attention is also drawn to the fact that cultural-linguistic publications sometimes misunderstand the phenomenon of calquing, interpreting it not as a word-for-word translation but as an unnecessary, mechanical borrowing in general. It is emphasized that appropriately applied calquing is a productive means of developing vocabulary on a native basis. Many frequently used Ukrainian words originated as successful word-formational calques. The current fight against inappropriate calquing is limited only to calques from Russian and does not significantly address dubious semantic calques from English.

Keywords: language culture, standardization criteria, lexical standardization, etymology, Russianism, Polonism, Anglicism, borrowing, calquing, semantic calque.